

# מי שאינו שומר תורה ומצוות כעבד קידושין

## א. רקע לשאלה

התורה פסלה עדות של עוברי עבירה: "אל תשת ידך עם רשע להיות עד חמס" (שמות כג, א), ודרשו על זה: "אל תשת חמס עד" (סנהדרין כז, א). מי שעבר עבירת ממון וגזל את חברו נקרא "רשע דחמס" ופסול לעדות. ומכאן למדו חכמים שמי שעלול לעבור עבירות כדי להרויח כסף - פסול. לכן "מומר אוכל נבילות לתיאבון" פסול לעדות, שהרי קנה בשר טרף מפני שהוא זול מבשר כשר, ואנו חושדים בו שישקר גם בעדות עבור בצע כסף. "אוכל נבילות להכעיס" - כלומר, ללא הנאה כספית אלא כדי לעבור על המצוות - לדעת רבא כשר לעדות, כי גם אם אדם חשוד על עבירות שבין אדם למקום - לא נחשד לעבור עבירות שבין אדם לחברו, שהן חמורות יותר, משום שבהן הוא "רע לשמים ורע לבריות". לדעת אב"י גם אוכל נבילות להכעיס פסול לעדות, כיון שנקרא 'רשע', והתורה אמרה "אל תשת רשע עד", ולא דוקא "רשע דחמס" (סנהדרין שם). הלכה כאב"י. לפיכך אדם נפסל לעדות כשהוא מוגדר "רשע" (מומר להכעיס) או "חשוד לשקר" (מומר לתיאבון).

## ב. מי שעבר עבירה שאינו מודע לחומרתה

אדם שעבר עבירה שאינו מודע לחומרתה - אינו נפסל. כך כתב הרמב"ם:

במה דברים אמורים? כשעבר על דברים שפשט בישראל שהן עבירה, כגון שנשבע לשקר או לשוא, או גזל או גנב, או אכל נבילה וכיוצא בו. אבל אם ראוהו עדים עובר על דבר שקרוב העושה להיות שוגג - צריכים להזהירו ואחר כך ייפסל. כיצד? ראוהו קושר או מתיר בשבת - צריכין להודיעו שזה חילול שבת, מפני שרוב העם אינן יודעין זה... כללו של דבר, כל עבירה שהדברים מראים לעדים שזה ידע שהוא רשע ועבר בזדון, אע"פ שלא התרו בו - הרי זה פסול לעדות.

(הלי' עדות יב, א, הובא בשו"ע חו"מ לד, כד)

עיקרון זה יושם בכל הדורות. בשו"ת הרמ"א (סי' יד, בשם רב מבריסק) הכשיר עד שהיה "מוסר" (כלומר: מלשין על יהודים בפני השלטונות של גויים), למרות שהיא עבירה חמורה והורגין עליה גם בזמן גלות, מהטעם שהעד רואה כמה מוסרים שהפכו להיות מנהיגי העיר (פראג באותם הימים), וחושב שזה מותר. מקור לדבריו מביא הרמ"א מהגמרא בבבא מציעא (ה, ב) שמלמדת סניגוריה על זמנה, ואומרת: "לא תחמוד לאינשי - בלא דמי משמע להו", ולכן החומד ומשלם כשר לשבועה.

ר' עקיבא אייגר (שו"ת ח"א סי' צו) לא היה מוכן לפסול אדם שהעידו עליו שהיה מתגלח בתער, כיון שבזמנו התפשט הדבר מאד ורבים חשבו שזה מותר. והוסיף לזה, שאנשים רואים שבי"ד מקבלים עדות של אנשים מגולחי זקן, ואינם מבחינים בין מי שמתגלח בסם או בתער, וחושבים שאם בי"ד קיבל עדותם - סימן שאין איסור דאורייתא בגילוח בתער אלא רק איסור דרבנן.

לגבי המצב בזמננו, הרי מלבד הסברה הנ"ל שבמקום שעבירות מסוימות אינן נשמרות - העובר עליהן אינו נפסל לעדות, יש להוסיף כי אף מי שכלל אינו שומר תורה ומצוות בימינו, ברוב רובם של המקרים אינו נקרא מומר, וזאת לפי מה שכתב הרמב"ם בענין בני הקראים שהם כתינוקות שנשבו:

אבל בני הטועים האלה ובני בניהם שהדיחו אותם אבותם ונולדו במינות וגידלו אותם עליה, הרי הן כתינוק שנשבה לבין הגויים וגידלוהו הגויים על דתם, שהוא אנוס, ואע"פ ששמע אחר כך שהוא יהודי וראה היהודים ודתם הרי הוא כאנוס, שהרי גידלוהו על טעותם, כך אלו האוחזים בדרכי אבותיהם שתעו. לפיכך ראוי להחזירן בתשובה ולמשוך אותן בדרכי שלום עד שיחזרו לאיתן התורה<sup>1</sup>.

(הלי' ממרים ג, ב, מהד' הרב קאפח)

### ג. סיבת נאמנותו של עד

מאידך גיסא יש לברר: האם הכשרות לעדות נובעת מהיושר הטבעי שיש בכל אדם (עד שיוכח שהוא משקר), או שהתורה מבססת את האמון על האזהרה "לא תענה ברעך עד שקר", שהיא מהחמורות שבתורה, ומודעות העד לאזהרה זו היא הנותנת את התוקף לדבריו? אם נאמר

1. ראיתי דבר מוזר בשו"ת 'איגרות משה' (אה"ע ח"א סי' פב ענף יא). הוא כותב שם שבני הכופרים שהרמב"ם מדבר עליהם נחשבים כגויים, ומה שהרמב"ם מיקל בבני הכופרים זה רק לענין שאין בהם דין מורידין ולא מעלין, ולא לענין להחשיבם כיהודים לכל דבר. וזה פלא גדול, כי אם נחשבים אנוסים, מדוע להחשיבם כגויים? ולמרות שאונסו לאו כמאן דעביד, כמ"ש שם, מכל מקום הלא העובר עבירה באונס רחמנא פטריה!

כאפשרות השניה - אי אפשר להכשיר גם כיום מי שאינו שומר תורה ומצוות, שהרי גם אם נאמר שאינו נפסל מחמת העבירות שעבר - סוף סוף חסירה לו גם סיבת הנאמנות! רעק"א (שו"ת ח"א סי' קעו) כתב שלענין קידוש החודש וגם לדין הכחשה - אין איסור "לא תענה". בעדות החדש - משום שהירח אינו "רעך". בהכחשה - משום שלא רצו לעשות רע לאיש, אלא לומר שהעדות לא נכונה.

ולדבריו ודאי שעדות מתקבלת גם ללא האיום של "לא תענה".

אלא שביקובץ שיעורים (בבא בתרא אות שכו-שכח) חולק, וסובר שגם בעדות החודש עובר משום "לא תענה". אך לא הסביר איך יכול "רעך" להתקיים שם. אבל אפשר להסביר זאת לפי דברי הרמב"ן בפירושו לתורה (דברים ה, יז), שגם המעיד עדות "שוא", כלומר עדות שאין ממנה נפקא מינה לגבי נידון כל שהוא, עובר משום "לא תענה". ואף בקידוש החודש נוכל לומר כן. וכתב ר' אלחנן שם, שאם אין איסור של "לא תענה" - איך נוכל להאמין לעדים שאינם משקרים? הרי שלדעתו הפחד מלעבור איסור הוא הגורם לנאמנות.

על הוכחתו יש להעיר, שגם אם אכן עובר על "לא תענה" - אין מכאן ראיה שקבלת עדות תלויה במודעות העד לאיסור "לא תענה", אלא ייתכן שדי ביושרו הטבעי.<sup>2</sup>

נחלקו בדבר פוסקי זמננו. לדעת הר"מ פיינשטיין למרות שיש לחילוניים דין תינוקות שנשבו- סוף סוף אינם יודעים שיש איסור תורה להעיד שקר, ושיש עונש מן השמים על כך, ולכן הם פסולים לעדות (איגרות משה' אה"ע ח"ד סי' לב). לעומתו כתב הרי"א הרצוג (יתחוקה לישראל' ח"ג עמ' 231 ואילך<sup>3</sup>) שעדות תלויה ביושר הטבעי, ומי שאינו נפסל מגזירת הכתוב, כמו רשע להכעיס או פסול אחר, כשר. ומוכיח זאת מדברי רבי יהונתן אייבשיץ (אורים ותומים' סי' כח ס"ק ג), שכתב שהעובר עבירה באופן שנפסל לעדות, ואין עדים לפוסלו - מותר לו להעיד כשיודע שהאמת אתו. שטעם הפסול של רשע הוא מחשש שישקר, ולא פסול עצמי, וכיון שיודע שאינו משקר - מותר לו להעיד. וגם בענייננו, כיון שדובר אמת - אין לפוסלו.

2. עניין מאמרו של הרב נחום נריה בתחומין י"ג עמ' 417 שהביא את שתי הסברות, והקשה קושיות חמורות על ה'יקובץ שיעורים'. ולענייננו מחדש שם שגם אם צריך שהעד יפחד מאיסור "לא תענה", זה רק בעומדו לפני הדיינים, אבל בעדות קידושין שהיא עדות קיום בשעת מעשה, ולא עמידה לפני ביי"ד, אינו צריך לזה. והכשיר מסיבה זו עדות קידושין גם של מי שאינו שומר תורה ומצוות.

3. דבריו שם צ"ע בנקודה מסוימת, כי רוצה להכשיר העדות גם משום שלדעתו טעמו של אביי במומר להכעיס הוא מסברא, שכיון שעבר עבירה חושדים גם שמא ישקר, ולכן אם נראה לביי"ד שהוא איש אמת אלא שעובר עבירות אחרות - יכולים להכשירו. אמנם לכאורה אין הדבר משנה כלל, שהלא אם הוא מוגדר כאנוס, וכמו שהביא הרב הרצוג שם, אין כבר צורך לסברא זו. יתר, על כן: מנין לביי"ד הסמכות להכשיר מי שהתורה פסלה? והדוגמא שהביא שם (הערה 1) לכאורה אינה ענין לכאן, שהגמ' שם עוסקת בערעור נאמנות על פי קרובים, ולא בהכשרת פסולים.

גם בשו"ת 'שרידי אש' לרי"י ויינברג (ח"ג סי' יט) הכשיר עדות מחלל שבת ומגלח בתער כשלא נפסל בב"ד, וצירף את דעת ה'בנין ציון' (סי' כג) שמחללי שבת בזמננו הם תינוקות שנשבו, וגם את דעת הסמ"ע (חוי"מ סי' לד ס"ק נז) שרק אם העדים יודעים שנפסלים הם אכן נפסלים, ואלה בזמננו אינם יודעים שנפסלים.

#### ד. מומר לאותו דבר

תנאים נחלקו האם החשוד על עבירה מסוימת יכול להיות עד על אחרים באותו דבר. למשל: מי שחשוד שאינו מעשר, האם נאמן להעיד על פירות של חבירו שהם מעושרים? לר' מאיר אינו נאמן, כי חוששים שמא מעיד שקר ומצפה שתצמח לו הנאה מעדותו; לרשב"ג - נאמן, כי אין אדם חוטא כדי שייהנו אחרים, ואין חוששים שמא מצפה להנאה עקיפה. הלכה כרשב"ג (בכורות לה, א-ב). אבל כל זה באיסורים, ולא בעניינים הדורשים עדות גמורה, שבה חוזר הכלל של "רשע פסול לעדות".

החשוד על העריות - לדעת רב נחמן כשר לעדות, ולדעת רב ששת פסול לעדות (סנהדרין כו, ב). הראשונים נחלקו בהגדרת המקרה. לדעת רש"י ועוד, מדובר במי שממש בא על הערוה, ובכל זאת הכשירו רב נחמן לעדות, כיון שבערוה יצרו תקפו, ואין להסיק ממעשהו שישקר בעדות בעניינים אחרים. אבל לדעת בעל 'המאורי' ועוד, מדובר במי שרק נחשד על הערוה, כלומר שמתייחד הרבה פעמים עם נשים, וחושדים בו שבא על הערוה, אבל אין עדות על כך. רבא אמר שגם רב נחמן מודה שלעדות של התרת אשת איש, כגון שמעיד שמת בעלה, נפסלו, שמא משקר כדי להתירה לו. לפי גירסת רש"י, לעדות נישואין הוא כשר, שלא ירצה לאוסרה עליו. אבל לגירסת הרמב"ם (הלי' עדות יא, ח) פסול לכל ענייני נישואין וגירושין. רב ששת חלק על רב נחמן ופסל - לכל שיטה לפי דעתה - כיון שמדובר במי שדינו ללקות. גם אם מדובר בחשוד בלבד - הרי מלקים על "לא טובה השמועה".

הפוסקים נחלקו כמי לפסוק - כרב ששת שנתן נימוק לדבריו, והלכה כמותו באיסורים, או כרב נחמן שהלכה כמותו בדיני, ועוד שאמוראים מאוחרים דנו בדבריו. ר"ח פסק כרב ששת שהלכה כמותו באיסורים, אבל בעל 'העיטורי' ועוד הרבה ראשונים פסקו כרב נחמן. היבית יוסף' (חוי"מ סי' לד) פוסק שאם יש עדים בדבר - הרי הוא כשאר פסולי עדות. ואם יצא עליו קול בלבד - כשר לכל עדויות, חוץ מעדות גירושין, ולנישואין נשאר בספק בגלל מחלוקת הגירסאות בין רש"י לרמב"ם. הרמ"א (אה"ע מב, ה) פוסל בקול בעלמא לעדות אשה, כדעת רבא בשיטת רב נחמן, ופסק כרמב"ם שפסול לכל סוגי עדות אשה. [אחרונים נחלקו בטעם פסולו של חשוד זה, האם הוא כשאר פסולי עדות, וכשר להעיד שמת בעלה (חלקת מחוקק' שם ס"ק יד), או שהוא נוגע, ופסול גם על זה (ש"ך יו"ד סי' קיט ס"ק יח)]. לפי זה, החשוד על העריות בעדות נישואין - למחבר ספק פסול, ולרמ"א פסול בודאי.

## ה. דין בא על הפנויה

לצערנו, מצוי אצל מי שאינם שומרי מצוות שזוג חברים חי חיי אישות לפני שהתחתנו. מובן אפוא שעד שזכה הוא חשוד שבא על פנויה ונידה. האם ייחשב לחשוד על העריות ונפסלנו לעדות מסיבה זו?

המרדכי (סנהדרין ס"י תרצה) פסק כרב ששת בסוגיה הנ"ל, ונימוקו: אם עבר על מצות בוראו בשביל תאותו - הריהו חשוד להעיד שקר עבור ממון. אחר כך כתב שהבא על הנידה פסול לעדות אשה. והובאו דבריו ביבית יוסף (חוי"מ ס"י לד). ויש לברר האם הבי"י יסבור להלכה כהמרדכי, שהרי משמעות דברי המרדכי היא שפסק כרבא, שסיבת הפסול בעד עבריין היא שמא ישקר בשביל הנאתו, ואילו אב"י סובר שבכל מקרה פוסלים אותו, גם במומר להכעיס, והרי המחבר פסק (לד, ב) כאב"י, וכדעת רוב הפוסקים. ובאמת בשו"ע לא הביא את דברי המרדכי. ואפילו הרמ"א (אה"ע מב, ה) שהביא דין החשוד על העריות, והחמיר לפסולו אפילו בקול בעלמא וגם לקידושין, לא הביא את דברי המרדכי. הגדרת 'ערוה' בפשטות היא: אשה האסורה לו, ולא פנויה נידה. בנוסף, הבי"ש והח"מ כתבו שפסול החשוד אינו אלא מדרבנן. לאור כל זה, מסתבר שאם יש ספק בדין זה - נלך בו לקולא.

בנו של הינודע ביהודה' דן בשאלה אם הבא על הפנויה נחשב חשוד על העריות<sup>4</sup> (נו"ב תניינא אה"ע ס"י קלב, מבן המחבר). בדבריו הוא מניח בפשטות שאם היתה ודאי נידה - נקרא חשוד על העריות, אבל כתב שסתם אשה אינה חשודה שלא לטבול אפילו אם חיה עמו ללא קידושין, ואיסור קדשה לבדו אינו פוסל, כיון שרוב הפוסקים אינם סוברים כרמב"ם שאוסר ביאת פנויה משום זנות, ואפילו אם הלכה כרמב"ם, מכל מקום כיון שלרובא דאינשי איסור קדשה משמע להו רק במופקרת ולא במיוחדת לו - אינו נפסל לעדות בזה, כי מה שאינו איסור ידוע לכל העולם אינו פוסל, כנ"ל.

ולפי זה, אע"פ שמי שגר עם חברתו לפני הנישואין הריהו חשוד כבא על פנויה - אין זה חשוד לעריות, וכמו שכתב בן הנו"ב, שהרמ"א לא דיבר אלא על חשוד לערוה ממש, ומה שהיה רגיל לחיות עם אשה ללא חופה וקידושין אינו דבר ערוה. ומשום איסור נידה - הרי אינו חושב זאת לאיסור. ואפילו נקבל את דברי המרדכי הפוסל מי שבא על הנידה, הלא נימוקו הוא שחשוד לעבור עבירה בשביל יצרו, ושמא הוא מעוניין שתתגרש בשביל שישאנה, או להפך, שתתחתן בשביל "מים גנובים", כמבואר בשיטת הרי"ף שם; אולם אם אינו מודע לאיסור נידה, אם כן אינו נחשב חשוד לעבירה בשביל יצרו, וסברת "מים גנובים" אינה שייכת בו,

4. נחלקו בדבר גדולי האחרונים. רבים סוברים שאינו נחשב איסור ערוה, אך יש סוברים שהוא איסור ערוה. ע' ספר 'טהרת הבית' לרב עובדיה יוסף בהקדמה, שם נוטה להכריע שאינה ערוה.

ואין לחשוך בו שיעיד שלא ביושר על קידושין\*.  
 ויש להוסיף עוד סברא להתיר. כבר הובא לעיל שהחשוד על הדבר נאמן להעיד על אחר חוץ מעדות אשה. אבל כאן, אם התחתן - אינו נחשב עוד לחשוד על הדבר, כי חזרת החוטא היא כשיפסיק את חטאו (רמב"ם הל' עדות יב, ד). רק חוטאים מסוימים, כמשחקי בקוביה ועוד, המנויים שם ברמב"ם - דינם חמור יותר, וצריכים לעשות מעשה מובהק המוכיח שפרשו מדרכם הרעה<sup>5</sup>. ולעני"ד גם מי שלא נישא, ועדיין חי עם אשה ללא חופה וקידושין - כיון שאינו איסור ערוה לרוב הפוסקים, על זה נאמר כללו של רשב"ג שמעיד לאחרים, וכמו שפסק הרמב"ם בהל' עדות יא, ה, ובשו"ע יו"ד קיט, ז.

### ו. ייחוד העדים

פעמים רבות שעורך החופה מייחד עדים אלה דוקא. מנהג זה מבוסס על הסוגיא במכות ו, א, שם הגמרא אומרת שאם יש בקרב הרואים את המעשה פסולי עדות, הריהם פוסלים את הכשרים אם נודע שבאו על מנת להעיד. התוס' (שם ד"ה שמואל), הקשו איך מצאנו ידנו ורגלנו כשנותנין גט ויש שם קרובים שבאו לראות, ואולי אף התכוונו להעיד, ומצטרפים לכשרים ופוסלים אותם?

לכן חידשו התוס' שאינם פוסלים אלא אם כן באו בסופו של דבר לבי"ד. אבל דעת הרמב"ם שפוסלים גם כשלא באו לבי"ד, והמחבר פוסק כמותו (חוי"מ לו, א), ואת דעת התוס' מביא כיש אומרים. הריטב"א (קידושין מג, א בשם מורו [הרא"ה]) מחדש, שבקידושין כיון שהעדים יוצרים בעדותם את המעשה ונותנים לו את התוקף - שעת ראייתם היא כשעת הגדה בבי"ד, ולכן גם לפי התוס' יפסלו הקרובים הנוכחים במקום את העדים הכשרים. ולפיכך כתב שיש צורך לייחד את העדים הכשרים ולומר שרק הם יהיו עדים, וכך נפתרת בעיית העדות בגיטין

\* הערת העורך: הסברה שאיסור פנויה ואיסור נידה לא יפסלו אותו משום שאינו חושב זאת לאיסור - אינה פשוטה. הפוסקים שכתבו שאיסור שאינו ידוע לכל אינו פוסל לעדות, דיברו על חברה דתית שבה איסור מסוים נחשב בטעות להיתר. אין זה דומה לאדם היודע שדבר מסוים נחשב לאיסור אצל הדתיים, אלא שהוא אינו שומרו מפני שאינו שומר מצוות. אמנם, לכאורה אפשר לסמוך בזה על הרמב"ם המחשיב את בני המינים כאנוסים, ואנוס, מעצם הגדרתו, אינו "רשע", אך אולי הרמב"ם התכוון רק ליחס הכללי אליהם, כיהודים שצריך לאהבם ולקרבם, ולא לפרטי ההלכות של פסלות לעדות וכד'!

5. אמנם, הרב יעקב אריאל כתב (באהלה של תורה: עמ' 398) לפקפק בכשרות עד זה, מחמת שהוא חשוד לזלזל במצות עשה של קידושין, שהרי גם אם כיום הוא נשוי - הרי קודם לכן חי ללא נישואין. אך לעי"ד דומה שלאור הדברים הנ"ל הדעת נוטה להכשירו. כי בא על הפנויה אינו נחשב חשוד על הערוה, כמ"ש בן הנו"ב הנ"ל, ועוד, שכעת הוא נשוי בקידושין ומה אכפת לו במה שהיה חוטא פעם? וגם אם כשהתחתן לא התכוון לשם מצוה - וכי מי שעושה מצוה בלא כוונה יחשב מומר לאותו דבר רק מכיון שקודם לכן עבר עליה?

וקידושין. והריטב"א עצמו כתב שאין זה דעת המפרשים (תוספות מכות הנ"ל, רמב"ן ורשב"א בבבא בתרא ק"ג, ב).

ה'יקצות' (סי' לו ס"ק א) ממליץ לעשות כן. והוסיף לזה חידושו של השי"ך (שם ס"ק ג) שאם כולם שוים, כלומר התכוונו להעיד, או כולם לא התכוונו להעיד - בזה מצטרפים הפסולים ופוסלים את הכשרים, ועל ידי שמייחד העדים פותר בעיה זו. והוא עצמו כתב בחיבורו 'אבני מילואים' (סי' מג ס"ק ו) פתרון אחר לשאלה זו. סברתו היא שכיון שהקידושין אינם מתקיימים אלא ע"י ראיית העדים, מסתמא דעת המקדש והמתקדשת על עדים כשרים דוקא, ולא על הפסולים. אמנם מסיים שראוי לייחד עדים וכמו שכתב ב'יקצות', "שלא יהיה ח"ו שום גמגום בשורש קדושת ישראל!"

ה'יחתם סופרי' (אה"ע סי' ק) הכשיר בדיעבד עדות של שמש הרב שהתגלה שהיה קרוב לאחד הצדדים, ומחדש שבעדות קידושין אין צריך עדים, אלא כיון שיש שם קהל רב ומזמוטי חתן וכלה וכו' אגן סהדי שנתקדשה לו, וב"אגן סהדי" לא חלים דיני קרוב או פסול וצירוף פסולים לכשרים.

וחדש עוד, שלמרות שהרב ייחד את העד הזה, מכל מקום כיון שהחתן לא ייחד אותו, ורוצה מן הסתם שהקידושין יתקיימו, התכוון בודאי לעד כשר כלשהו שבודאי היה בין הקהל. והיו שהעדיפו לומר שכל הכשר להעיד - יהיה עד (שו"ת 'בנין ציון' סי' קנז), או לא לומר כלום, ומסתמא יש עדים כשרים בקהל ועל פיהם יתקיימו הקידושין. בשו"ת 'שרידי אשי' (הנ"ל) נשאל על עד שהרב ייחד אותו לכך ונתברר אחר כך שהוא מחלל שבת וכו', והכשיר בדיעבד הנישואין על פי החת"ס הנ"ל, וצירף לזה עוד כמה סברות:

1. עד נפסל רק על פי עדים ובבי"ד, וכאן לא העידו עליו בבי"ד.
2. לפי ה'בנין ציון' מחללי שבת בזמננו הם תינוקות שנשבו.
3. לפי הסמ"ע רק מי שיודע שנפסל לעדות במעשה העבירה - אכן נפסל למעשה, וכאן אינם יודעים זאת.
4. גם הפסול לעדות מדאורייתא אינו פסול אלא לדבר שהוא חשוד בו, והחשוד לחלל שבת אינו חשוד לאישות. ועוד סברות, ע"ש.

## ז. סיכום

1. מימי בעלי התוספות (מכות ו, א ד"ה שמואל) כבר התעוררה שאלת כשרותם של עדי גיטין וקידושין, שלכאורה נפסלים בנוכחותם של הקרובים. מספר פתרונות נאמרו לזה, והידוע שבהם - ייחוד של שני עדים מסוימים דוקא. לכן, מובן שהטוב ביותר הוא שהרב מביא עמו עד כשר נוסף, ומייחד את עצמו ואת האיש הנוסף שעמו בלבד להיות עדי הקידושין.
2. לא תמיד הפתרון הנ"ל אפשרי, ובימינו קורה הרבה שקשה להשיג בחופה עדים כשרים,

או שבעלי השמחה מעוניינים דוקא בעדים שבחרו, והם אינם שומרי מצוות, ואם נפסול אותם - תהיה קפידא ותרעומת ושנאת ההלכה. ויש גם מקרים שאומרים לרב שהעדים שומרי מצוות ואח"כ מתברר שאינם כן. לכן בדיעבד, כשאין מוצא, לענ"ד אפשר להכשיר עדים כאלה, אלא שאז לא יאמר הרב שמייחד דוקא אותם להיות עדי הקידושין! ועדיף - אם אפשר - שיאמר בשקט לעד כשר שמצא, שיתבונן ויהיה עד על הקידושין<sup>6</sup>.

3. גם אם בטעות ייחד את העדים - לא נפסלו הקידושין בדיעבד, וזאת עפ"י דעת גדולי זמננו, כמובא לעיל מה"שרידי אשי והרב הרצוג.



6. הפתרון שמציע הרב יעוזר אריאל (יתורת המשפט, ח"א עמ' 291) להזמין את העדים רק לחתימה על הכתובה תחף החופה - אינו כל כך ישים. ראשית, ברוב החופות חותמים על הכתובה קודם החופה. בזמן החופה הכל מצפים להזמנת עדים לקידושין, ואם לא יזמינו - יחשבו שנעשתה חופה שלא כדין.